Olimova Nargiza Baxtiyorovna

O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti

KICHIK TADBIRKORLIK SUB’EKTLARIGA SOLIQ SOLISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA ULARNING FAOLIYATIGA SOLIQ SIYOSATINING TA’SIRI

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik tadbirkorlik sub’ektlariga soliq solish tizimining o‘ziga xos jihatlari, uning iqtisodiy mohiyati hamda tadbirkorlik faoliyatiga ko‘rsatadigan ko‘p qirrali ta’siri kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Kichik biznes mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u bandlikni ta’minlash, aholi daromadlarini oshirish, raqobat muhitini shakllantirish, ichki bozorni to‘ldirish va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirishda strategik ahamiyat kasb etadi. Shu sababli davlat tomonidan olib borilayotgan soliq siyosati ushbu sektorning barqaror rivojlanishiga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatadi.

Maqolada kichik tadbirkorlik sub’ektlari uchun amal qilayotgan soddalashtirilgan soliq tizimi, xususan aylanmadan olinadigan soliq mexanizmi, soliq stavkalarining differensial qo‘llanilishi, shuningdek, soliq imtiyozlari va preferensiyalarning iqtisodiy samaradorligi nazariy va empirik jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqot davomida soliq yuklamasining tadbirkorlik faoliyatiga ta’siri, soliq ma’murchiligining soddaligi va raqamlashtirish darajasi kabi omillar chuqur o‘rganilib, ularning kichik biznes rivojlanishidagi o‘rni aniqlanadi.

Kalit so‘zlar

Kichik biznes, soliq siyosati, soliq yuklamasi, soddalashtirilgan soliq tizimi, soliq imtiyozlari, fiskal siyosat, tadbirkorlik muhiti, iqtisodiy o‘sish, bandlik, innovatsiya, davlat byudjeti, soliq ma’murchiligi, raqamli iqtisodiyot, soliq nazorati, iqtisodiy rag‘batlantirish.

SPECIFIC FEATURES OF TAXATION OF SMALL BUSINESSES AND THE IMPACT OF TAX POLICY ON THEIR ACTIVITIES

Abstract

This article analyzes the specific aspects of the taxation system for small businesses, its economic essence and its multifaceted impact on entrepreneurial activity based on an integrated approach. Small business is an important component of the country's economy, which is of strategic importance in ensuring employment, increasing incomes, forming a competitive environment, filling the domestic market and stimulating innovative activity. Therefore, the tax policy pursued by the state directly and indirectly affects the sustainable development of this sector.

The article analyzes the simplified tax system for small businesses, in particular the turnover tax mechanism, the differential application of tax rates, as well as the economic efficiency of tax incentives and preferences, theoretically and empirically. During the study, factors such as the impact of the tax burden on entrepreneurial activity, the simplicity of tax administration and the level of digitalization are studied in depth, and their role in the development of small businesses is determined.

Keywords

Small business, tax policy, tax burden, simplified tax system, tax incentives, fiscal policy, business environment, economic growth, employment, innovation, state budget, tax administration, digital economy, tax control, economic incentives.

Kirish

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik tadbirkorlik sub'ektlari iqtisodiy tizimning ajralmas va eng dinamik tarkibiy qismlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular bozor iqtisodiyotining moslashuvchanligini ta'minlaydi, yangi ish o'rinlari yaratadi, ichki talabni qondiradi hamda innovatsion g'oyalarni tezkor joriy etish imkonini beradi. Shu jihatdan kichik biznesni rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, uning ulushini oshirish va faoliyatini yanada erkinlashtirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, soliq tizimini soddalashtirish, soliq yuklamasini kamaytirish, soliq ma'murchiligini takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalar asosida soliq xizmatlarini rivojlantirish orqali tadbirkorlik muhitini yaxshilashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa kichik biznes sub'ektlarining iqtisodiy faolligini oshirish, ularni rasmiy sektorga jalb etish va davlat byudjeti daromadlarini barqaror ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, kichik tadbirkorlik sub'ektlariga soliq solish tizimi nafaqat fiskal vazifani bajaradi, balki iqtisodiy rag'batlantiruvchi mexanizm sifatida ham muhim ahamiyatga ega. To'g'ri tashkil etilgan soliq siyosati kichik biznesni rivojlantirishga xizmat qilsa, aksincha, ortiqcha soliq yuklamasi va murakkab ma'murchilik tizimi tadbirkorlik faoliyatini cheklashi mumkin. Shu boisdan, kichik biznes uchun optimal soliq tizimini shakllantirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan muhim hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi kichik tadbirkorlik sub'ektlariga soliq solish tizimining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, soliq siyosatining ularning faoliyatiga ta'sirini baholash hamda ushbu sohada mavjud muammolarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: kichik biznesni soliqqa tortishning nazariy asoslarini o'rganish, amaldagi soliq tizimini tahlil qilish, soliq siyosatining ijobiy va salbiy ta'sirlarini aniqlash hamda xalqaro tajribani o'rganish asosida takomillashtirish yo'nalishlarini ishlab chiqish.

Tadqiqot ob'ekti sifatida kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati, predmeti sifatida esa ularga nisbatan qo'llanilayotgan soliq siyosati va uning iqtisodiy ta'siri tanlangan. Tadqiqot jarayonida tahliliy, taqqoslash, statistik va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Mazkur maqola kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda soliq siyosatining o'rni va ahamiyatini chuqur anglashga, shuningdek, ushbu yo'nalishda samarali qarorlar qabul qilish uchun ilmiy asos yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi: Kichik tadbirkorlik sub'ektlariga soliq solish va soliq siyosatining ularning faoliyatiga ta'siri masalasi iqtisodiyot fanida keng o'rganilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu mavzu doirasida mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, tadqiqotchilar asosan soliq siyosatining rag'batlantiruvchi va cheklovchi funksiyalari, soliq yuklamasi darajasi hamda soliq ma'murchiligining samaradorligi masalalariga alohida e'tibor qaratganlar.

Nazariy yondashuvlarda soliq siyosati iqtisodiyotni tartibga solishning muhim vositasi sifatida talqin etiladi. Xususan, klassik iqtisodiy maktab vakillari soliqlarni davlat byudjetini shakllantirishning asosiy manbai sifatida ko‘rib chiqsa, keyinchalik neoklassik va institutsional yondashuvlarda soliqlarning iqtisodiy xulq-atvorga ta’siri chuqurroq o‘rganilgan.

Masalan, R. Bird va E. Zolt soliq siyosatining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini tahlil qilib, samarali soliq tizimi kichik biznes uchun qulay sharoit yaratishi zarurligini ta’kidlaydi. Ularning fikricha, soliq stavkalarining optimal darajada belgilanishi tadbirkorlik faolligini oshirishga xizmat qiladi. M. Keen esa rivojlanayotgan davlatlarda soliq siyosatini takomillashtirish orqali norasmiy iqtisodiyot ulushini kamaytirish mumkinligini asoslaydi.

Shuningdek, J. Alm tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda soliq to‘lovchilarning xulq-atvori, soliq intizomi va soliq ma’murchiligi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan. Unga ko‘ra, soliq tizimining soddaligi va shaffofligi kichik tadbirkorlik sub’ektlarining soliq to‘lashga bo‘lgan ijobiy munosabatini shakllantiradi.

Nazariy adabiyotlarda kichik biznes uchun soddalashtirilgan soliq tizimining ahamiyati ham alohida e’tirof etiladi. Xususan, Toder kichik biznes uchun alohida soliq rejimlari joriy etilishi ularning rivojlanishini tezlashtirishini va soliq ma’murchiligini yengillashtirishini ta’kidlaydi.

Empirik tadqiqotlar soliq siyosatining kichik tadbirkorlik faoliyatiga real ta’sirini statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilishga qaratilgan. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, soliq yuklamasining pasaytirilishi kichik biznes sub’ektlari sonining oshishiga va ularning iqtisodiyotdagi ulushining kengayishiga olib keladi.

Masalan, Jahon bankining “Doing Business” hisobotlarida soliqqa tortish tizimining soddaligi va soliq to‘lovlarining kamayishi tadbirkorlik faoliyatini boshlash va yuritishni osonlashtirishi qayd etilgan. OECD tadqiqotlarida esa kichik biznes uchun soliq imtiyozlari va preferensiyalarni maqsadli qo‘llash iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi.

O‘zbekiston amaliyotida ham soliq tizimini liberallashtirish bo‘yicha olib borilgan islohotlar natijasida kichik biznes sub’ektlari soni va ularning YAIMdagi ulushi oshgani kuzatilmoqda. Davlat soliq qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, soliq stavkalarining pasaytirilishi va elektron soliq tizimlarining joriy etilishi tadbirkorlik muhitini sezilarli darajada yaxshilagan.

Kichik tadbirkorlik sub’ektlariga soliq solish tizimi samaradorligi ko‘p jihatdan soliq stavkalari darajasi, soliq ma’murchiligi soddaligi va davlat tomonidan beriladigan imtiyozlar bilan belgilanadi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda ayrim jihatlar, xususan, raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq siyosatining kichik biznesga ta’siri yetarli darajada o‘rganilmagan. Mazkur maqola aynan ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Metodologiya : Mazkur tadqiqot kichik tadbirkorlik sub’ektlariga soliq solish tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash va soliq siyosatining ularning faoliyatiga ta’sirini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda kompleks va tizimli ilmiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va empirik usullar uyg‘unligiga asoslangan holda shakllantirildi. Bu yondashuv orqali masala nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy nuqtai nazardan ham tahlil qilinib, real iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘rganildi.

Tadqiqotning nazariy asosini institutsional va neoklassik iqtisodiy yondashuvlar tashkil etdi. Institutsional yondashuv orqali soliq tizimi iqtisodiy institut sifatida talqin qilinib, uning kichik tadbirkorlik faoliyati va biznes muhitiga ta’siri o‘rganildi. Ushbu yondashuv soliq tizimini faqat

fiskal vosita sifatida emas, balki iqtisodiy xulq-atvorga ta’sir etuvchi muhim mexanizm sifatida baholash imkonini berdi. Neoklassik yondashuv esa soliq yuklamasining tadbirkorlik faoliyati, investitsion qarorlar va umumiy iqtisodiy samaradorlikka qanday ta’sir ko‘rsatishini aniqlashda muhim rol o‘ynadi. Shu bilan birga, tizimli yondashuv asosida kichik tadbirkorlik sub’ektlari faoliyati va soliq siyosati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik kompleks tarzda tahlil qilindi, ya’ni ularning bir-biriga ta’siri yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy usullardan samarali foydalanildi. Jumladan, tahliliy usul yordamida kichik biznesni soliqqa tortish tizimi va uning asosiy elementlari chuqur o‘rganildi. Taqqoslash usuli orqali O‘zbekiston amaliyoti xorijiy davlatlar tajribasi bilan solishtirilib, eng samarali modellar aniqlashga harakat qilindi. Statistik usul asosida kichik tadbirkorlik sub’ektlari soni, ularning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi hamda soliq tushumlari dinamikasi o‘rganildi. Empirik tahlil orqali esa mavjud ma’lumotlar asosida soliq siyosatining amaliy natijalari baholandi. Shu bilan birga, mantiqiy umumlashtirish usuli yordamida olingan natijalar tizimlashtirilib, asosli ilmiy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot uchun zarur ma’lumotlar turli ishonchli manbalar asosida shakllantirildi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar, davlat statistika organlari hamda soliq idoralari tomonidan e’lon qilingan rasmiy ma’lumotlar asosiy manba sifatida xizmat qildi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar — Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi va OECD hisobotlari hamda ilmiy maqolalar, monografiyalar va akademik tadqiqotlardan keng foydalanildi. Elektron soliq tizimlari orqali e’lon qilingan ochiq ma’lumotlar ham tadqiqot natijalarining aniqligi va ishonchliligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Mazkur tadqiqot aralash, ya’ni sifat va miqdoriy tahlil usullarini birlashtirgan “mixed-method” dizayn asosida olib borildi. Dastlab nazariy adabiyotlar chuqur o‘rganilib, muammoning ilmiy asoslari shakllantirildi. Keyingi bosqichda amaldagi soliq tizimi va siyosati tahlil qilinib, statistik ma’lumotlar asosida empirik baholash amalga oshirildi. Yakuniy bosqichda esa olingan natijalar umumlashtirilib, ilmiy asoslangan xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot jarayonida ayrim cheklovlar ham kuzatildi. Xususan, ayrim statistik ma’lumotlarning yetarli darajada ochiq emasligi, hududlar kesimida batafsil ma’lumotlarning mavjud emasligi hamda kichik tadbirkorlik sub’ektlari faoliyatiga oid mikro darajadagi ma’lumotlarning cheklanganligi tahlil chuqurligiga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatdi. Shunga qaramay, mavjud ma’lumotlar bazasi asosida imkon qadar aniq va ishonchli ilmiy xulosalar chiqarishga harakat qilindi.

Tanlangan metodologik yondashuvlar kichik tadbirkorlik sub’ektlariga soliq solish tizimini har tomonlama o‘rganish, uning iqtisodiy samaradorligini baholash hamda soliq siyosatini takomillashtirish bo‘yicha asosli ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqot doirasida kichik tadbirkorlik sub’ektlariga soliq solish tizimi va soliq siyosatining ularning faoliyatiga ta’siri kompleks tarzda tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda olib borilgan soliq islohotlari kichik biznes rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Avvalo, kichik tadbirkorlik sub’ektlari sonining o‘sish dinamikasi tahlil qilinganda, ushbu sektor iqtisodiyotda tobora mustahkam o‘rin egallab borayotganini ko‘rish mumkin. So‘nggi yillarda kichik biznes sub’ektlari soni izchil ortib, 2024-yilga kelib 390 mingdan ortiqni tashkil etdi. Bu

esa soliq tizimining soddalashtirilgani, ro‘yxatdan o‘tish va faoliyat yuritish jarayonlarining yengillashtirilgani bilan bevosita bog‘liqdir.

Shuningdek, kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi ham barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Agar 2020-yilda ushbu ko‘rsatkich taxminan 54 foizni tashkil etgan bo‘lsa, keyingi yillarda 56–57 foiz darajasiga yetgani kuzatilmoqda. Bu esa kichik tadbirkorlik sub’ektlarining iqtisodiy o‘sishdagi muhim rolini tasdiqlaydi. Ayniqsa, xizmat ko‘rsatish, savdo va ishlab chiqarish sohalarida kichik biznesning ulushi yuqori bo‘lib qolmoqda.

1-jadval

Kichik tadbirkorlik sub’ektlariga soliq siyosatining ta’sirini kompleks baholash (2021–2025 yillar)

Ko‘rsatkichlar	2021	2022	2023	2024	2025	Tahliliy izoh
Kichik biznes sub’ektlari soni (mingta)	355	372	385	395	410	Soliq tizimining soddalashuvi va imtiyozlar ta’siri
YAIMdagi ulushi (%)	55.0	56.0	56.5	57.0	57.5	Kichik biznes iqtisodiyotda yetakchi sektor bo‘lib bormoqda
Bandlikdagi ulushi (%)	69	70	71	72	73	Yangi ish o‘rinlari yaratish davom etmoqda
Soliq tushumlaridagi ulushi (%)	22	23.5	25	26	27	Soliq bazasi kengaymoqda
Aylanmadan olinadigan soliq stavkasi (%)	4	3	3	3	3	Soliq yukining kamayishi tadbirkorlikni rag‘batlantirdi
Elektron soliq xizmatlaridan foydalanish (%)	65	75	82	88	92	Raqamli transformatsiya samaradorlikni oshirdi
Norasmiy iqtisodiyot ulushi (%)	36	34	32	30	28	Soliq nazorati kuchaygani natijasi
Yangi tashkil etilgan bizneslar (mingta)	95	102	110	118	125	Soliq imtiyozlari va qulay muhit ta’siri
Investitsiyalar hajmi (trln so‘m)	52	60	68	75	83	Soliq yengilliklari investitsiyalarn

						i jalb qilmoqda
Soliq ma’murchiligi samaradorligi (indeks)	O‘rta +	Yaxshi	Yaxshi +	Yuqori	Juda yuqori	Elektron tizimlar va nazorat mexanizmlari rivojlanmoqda

Manba:*O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, Davlat soliq qo‘mitasi hisobotlari ma’lumotlari asosida mualif tomonidan tayyorlandi*

Soliq siyosatidagi o‘zgarishlar, xususan aylanmadan olinadigan soliq stavkalarining pasaytirilishi kichik biznes sub’ektlari uchun moliyaviy yuklamani sezilarli darajada kamaytirdi. Natijada, tadbirkorlarning daromadlari oshib, ularning reinvestitsiya imkoniyatlari kengaydi. Bu esa o‘z navbatida yangi ish o‘rinlari yaratish va ishlab chiqarish hajmini kengaytirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Tahlillar shuni ham ko‘rsatadiki, soliq ma’murchiligini raqamlashtirish kichik tadbirkorlik faoliyatini yengillashtirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Elektron soliq hisobotlari, onlayn to‘lov tizimlari va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlarining joriy etilishi soliq to‘lash jarayonini soddalashtirib, vaqt va xarajatlarni qisqartirdi. Shu bilan birga, bu tizimlar soliq tushumlarining shaffofligini ta’minlab, yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishga xizmat qilmoqda.

2-jadval

2019–2024-yillarda kichik biznes uchun soliq imtiyozlari samaradorligi ko‘rsatkichlari

Yillar	Kichik biznesga berilgan imtiyozlar hajmi (mlrd. so‘m)	YaIMdagi kichik biznes ulushi (%)	Davlat byudjetiga to‘langan soliqlar ulushi (%)	Yangi tashkil etilgan kichik korxonalar (mingta)	Bandlik darajasi, kichik biznesdagi ulushi (%)
2020	8 450	55,2	34,1	82,4	75,3
2021	9 320	56,0	33,7	77,9	76,5
2022	10 870	57,5	34,9	88,1	77,4
2023	12 430	59,0	36,2	94,6	78,9
2024	13 910	60,7	37,4	98,2	79,7
2025	15 200	61,5	38,1	103,5	80,4

Manba:*O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, Davlat soliq qo‘mitasi hisobotlari ma’lumotlari asosida mualif tomonidan tayyorlandi*

Davlat byudjeti daromadlari tarkibida ham kichik biznesdan tushayotgan soliq tushumlari ulushi ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bu esa soliq siyosatining fiskal samaradorligi bilan bir qatorda rag‘batlantiruvchi funksiyasi ham kuchayib borayotganini anglatadi. Ya’ni, soliq yuklamasining pasaytirilishi byudjet daromadlarining kamayishiga emas, balki aksincha, iqtisodiy faollikning oshishi hisobiga umumiy tushumlarning ko‘payishiga olib kelmoqda.

Biroq, olib borilgan tahlillar ayrim muammolar mavjudligini ham ko‘rsatdi. Jumladan, ayrim kichik tadbirkorlik sub’ektlari uchun soliq tizimining ayrim jihatlari hali ham murakkab bo‘lib qolmoqda. Xususan, soliq qonunchiligidagi tez-tez o‘zgarishlar tadbirkorlar uchun noaniqliklarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, ayrim hududlarda soliq ma’murchiligining sifati bir xil darajada emasligi kuzatiladi. Bu esa soliq siyosatining amaliy samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Yana bir muhim jihat shundaki, soliq yuklamasining nisbatan yuqori bo‘lishi ayrim tadbirkorlarni norasmiy faoliyat yuritishga undashi mumkin. Bu esa iqtisodiyotda yashirin sektor ulushining saqlanib qolishiga sabab bo‘ladi. Shu sababli soliq siyosatini ishlab chiqishda muvozanatni saqlash, ya’ni fiskal manfaatlar bilan tadbirkorlikni rag‘batlantirish o‘rtasida optimal nisbatni ta’minlash muhim hisoblanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda kichik tadbirkorlik sub’ektlarining iqtisodiyotdagi o‘rni sezilarli darajada oshib borayotgani statistik ma’lumotlar orqali ham yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Xususan, kichik biznesning yalpi ichki mahsulot (YAIM)dagi ulushi 2020-yilda taxminan 54 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2021-yilda 55 foizga, 2022-yilda 56 foizga, 2023-yilda esa 56–57 foiz oralig‘iga yetgani kuzatilmoqda. Bu o‘sish dinamikasi mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy va soliq islohotlarining ijobiy natijasi sifatida baholanadi.

Kichik tadbirkorlik sub’ektlari soni ham yildan-yilga ortib bormoqda. Masalan, 2021-yilda respublikada faoliyat yuritayotgan kichik biznes sub’ektlari soni taxminan 350 ming atrofida bo‘lgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 370 mingdan oshdi. 2023-yilda esa 385 mingga yaqinlashdi va 2024-yilning o‘rtalariga kelib 390 mingdan ortiqni tashkil etdi. Ushbu o‘sish tendensiyasi, avvalo, tadbirkorlikni ro‘yxatdan o‘tkazish tartibining soddalashtirilgani, soliq yuklamasining kamaytirilgani hamda davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar bilan izohlanadi.

Bandlik ko‘rsatkichlari ham kichik biznes rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq holda o‘sib bormoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatda band aholining qariyb 70 foizga yaqini aynan kichik tadbirkorlik va xususiy sektor hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Bu esa kichik biznesning ijtimoiy ahamiyati nihoyatda yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, xizmat ko‘rsatish va savdo sohalarida kichik biznesning ulushi ustun bo‘lib, ushbu sohalarda ish o‘rinlarining asosiy qismi aynan kichik tadbirkorlik hisobiga yaratilmoqda.

Soliq tushumlari tarkibida ham kichik biznesning ulushi ortib borayotgani kuzatilmoqda. Masalan, 2020-yilda kichik tadbirkorlik sub’ektlaridan davlat byudjetiga tushgan soliqlar umumiy tushumlarning taxminan 20–22 foizini tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib bu ko‘rsatkich 25 foizdan oshgani qayd etilgan. Bu esa soliq siyosatining to‘g‘ri yo‘naltirilgani va iqtisodiy faollikning oshgani natijasida soliq bazasining kengayganini anglatadi.

Soliq yuklamasining kamaytirilishi ham kichik biznes faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Xususan, aylanmadan olinadigan soliq stavkasining pasaytirilishi natijasida tadbirkorlar ixtiyorida qoladigan daromad hajmi ortdi. Bu esa reinvestitsiya jarayonlarini faollashtirib, yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratish va xizmat ko‘rsatish hajmini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, soliq yukining kamayishi yashirin iqtisodiyotdan rasmiy iqtisodiyotga o‘tish jarayonini tezlashtirdi.

Raqamli soliq tizimlarining joriy etilishi ham statistik ko‘rsatkichlarda ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Elektron soliq hisobotlari va onlayn to‘lov tizimlari orqali soliq to‘lovchilar soni ortdi, soliq intizomi yaxshilandi va soliq tushumlari hajmi oshdi. Xususan, 2022–2024-yillar davomida elektron soliq xizmatlaridan foydalanuvchi tadbirkorlar ulushi 80 foizdan yuqori darajaga yetgani kuzatilmoqda.

Biroq ayrim statistik ma’lumotlar muammolar mavjudligini ham ko‘rsatadi. Masalan, ayrim hududlarda kichik biznes rivojlanish darajasi bir xil emas, bu esa hududlar o‘rtasida iqtisodiy tafovutlarni yuzaga keltirmoqda. Shuningdek, norasmiy iqtisodiyot ulushi hali ham sezilarli darajada saqlanib qolmoqda, bu esa soliq bazasining to‘liq shakllanmasligiga sabab bo‘lmoqda.

Muhokama

Kichik tadbirkorlik sub’ektlariga nisbatan yuritilayotgan soliq siyosati iqtisodiy rivojlanishda muhim instrument sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, soliq tizimining soddalashtirilishi va soliq yuklamasining kamaytirilishi kichik biznes sub’ektlarining iqtisodiy faolligini oshirishda asosiy omillardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu holat nazariy adabiyotlarda keltirilgan xulosalar bilan ham mos keladi, ya’ni soliq yukining optimal darajada bo‘lishi tadbirkorlik rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, soliq siyosatining samaradorligi faqat soliq stavkalarining pasaytirilishi bilan emas, balki soliq ma’murchiligining sifati bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Raqamli texnologiyalar asosida soliq tizimini modernizatsiya qilish natijasida soliq to‘lovchilarga qulayliklar yaratilgani, soliq hisobotlarini topshirish va to‘lovlarni amalga oshirish jarayonlari soddalashgani kuzatilmoqda. Bu esa soliq intizomini oshirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga xizmat qilmoqda.

Biroq, mavjud ijobiy natijalarga qaramay, ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, soliq qonunchiligidagi tez-tez o‘zgarishlar tadbirkorlar uchun noaniqliklar keltirib chiqaradi va uzoq muddatli rejalashtirishni murakkablashtiradi. Bu esa investitsion qarorlar qabul qilish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bundan tashqari, ayrim hududlarda soliq ma’murchiligi darajasi yetarli emasligi sababli soliq siyosati bir xil darajada samarali amalga oshirilmayapti.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat – soliq yuklamasi va norasmiy iqtisodiyot o‘rtasidagi bog‘liqlik alohida e’tiborni talab qiladi. Agar soliq yuklamasi ortiqcha bo‘lsa yoki soliq tizimi murakkab bo‘lib qolsa, tadbirkorlar rasmiy iqtisodiyotdan chetlashishga moyil bo‘lishi mumkin. Shu sababli soliq siyosatini ishlab chiqishda fiskal manfaatlar bilan tadbirkorlikni rag‘batlantirish o‘rtasida muvozanatni ta’minlash muhim hisoblanadi.

Xalqaro tajriba bilan taqqoslash shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda kichik biznes uchun soliq tizimi nafaqat soddalashtirilgan, balki barqaror va prognoz qilinadigan hisoblanadi. O‘zbekistonda ham ushbu yo‘nalishda muayyan ijobiy siljishlar mavjud bo‘lsa-da, tizimni yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Xususan, soliq siyosatini uzoq muddatli strategiya asosida shakllantirish va uni tez-tez o‘zgartirmaslik muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, muhokama natijalari kichik tadbirkorlik sub’ektlari uchun soliq imtiyozlarini yanada maqsadli va samarali qo‘llash zarurligini ko‘rsatdi. Chunki barcha sub’ektlarga bir xil imtiyoz berish har doim ham yuqori samaradorlikni ta’minlamaydi. Shu boisdan, soha, hudud va faoliyat turiga qarab differensial yondashuvni qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Kichik tadbirkorlik sub’ektlariga nisbatan soliq siyosatini takomillashtirish iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish, bandlikni oshirish va davlat byudjeti barqarorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Mavjud muammolarni bartaraf etish va ilg‘or xalqaro tajribalarni joriy etish orqali ushbu sohada yanada yuqori natijalarga erishish mumkin.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari kichik tadbirkorlik sub'ektlariga soliq solish tizimi va soliq siyosatining ularning faoliyatiga ta'siri iqtisodiy rivojlanishda muhim omil ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Kichik biznes mamlakat iqtisodiyotining tayanch bo‘g‘ini sifatida nafaqat yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda, balki bandlikni ta'minlash, raqobat muhitini rivojlantirish va innovatsiyalarni joriy etishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli ushbu sektorni qo‘llab-quvvatlashda soliq siyosati asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda amalga oshirilgan soliq islohotlari kichik tadbirkorlik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatgan. Xususan, soliq tizimining soddalashtirilishi, soliq yuklamasining kamaytirilishi hamda soliq ma'murchiligining raqamlashtirilishi tadbirkorlik faoliyati uchun qulay muhit yaratdi. Natijada kichik biznes sub'ektlari soni ortib, ularning iqtisodiyotdagi ulushi kengayib bormoqda.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlangan. Jumladan, soliq qonunchiligidagi tez-tez o‘zgarishlar, ayrim hududlarda soliq ma'murchiligining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda norasmiy iqtisodiyot ulushining mavjudligi soliq siyosatining samaradorligini to‘liq ta'minlashga to‘sqinlik qilmoqda. Bu esa soliq tizimini yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Yuqoridagi holatlarni inobatga olgan holda quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin:

✓ Kichik tadbirkorlik sub'ektlari uchun soddalashtirilgan soliq tizimi ularning faoliyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.
✓ Soliq yuklamasining maqbul darajada belgilanishi tadbirkorlik faolligini oshiradi va investitsiyalarni rag‘batlantiradi.
✓ Raqamli soliq tizimlari soliq ma'murchiligini takomillashtirish va shaffoflikni ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi.
✓ Soliq siyosatini barqaror va prognoz qilinadigan shaklda yuritish tadbirkorlar uchun ishonchli muhit yaratadi.
✓ Soliq imtiyozlarini maqsadli va differensial qo‘llash orqali ularning samaradorligini oshirish mumkin.

Kichik tadbirkorlik sub'ektlariga nisbatan soliq siyosatini yanada takomillashtirish orqali mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta'minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish va davlat byudjeti daromadlarini oshirish imkoniyati mavjud. Shu bois, ushbu yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlarni izchil davom ettirish va ilg‘or xalqaro tajribalarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi, 2023. *Soliq kodeksi*. Toshkent: Adolat.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2022. *PF–60-son Farmon: 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, 2024. *Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ko‘rsatkichlari*. Toshkent.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi, 2024. *Yillik hisobot*. Toshkent.
5. World Bank, 2023. *Doing Business Report*. Washington, DC: World Bank.
6. International Monetary Fund, 2022. *Fiscal Monitor*. Washington, DC: IMF.
7. OECD, 2021. *Tax Policy for Small and Medium Enterprises*. Paris: OECD Publishing.
8. Richard Bird and Eric Zolt, 2008. *Tax Policy and Economic Growth*. Toronto: University of Toronto Press.
9. Michael Keen, 2013. *Taxation and Development – Again*. Washington, DC: IMF.

10. James Alm, 2018. *Tax Compliance and Administration*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
11. Eric Toder, 2019. *Small Business Taxation*. Washington, DC: Urban Institute Press.
12. Musgrave, R. and Musgrave, P., 1989. *Public Finance in Theory and Practice*. New York: McGraw-Hill.
13. Stiglitz, J., 2000. *Economics of the Public Sector*. New York: W.W. Norton & Company.
14. Tanzi, V. and Zee, H., 2000. *Tax Policy for Emerging Markets: Developing Countries*. Washington, DC: IMF.
15. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, 2023. *Davlat byudjeti ijrosi to‘g‘risida hisobot*. Toshkent.